

ГРУНТОЎНА ПРА КАМІЧНАЕ Ў МАЎЛЕННІ

В.І.Рагаўцоў. Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі: Манаграфія. – Магілёў: МДУ імя А.А.Куляшова, 2002. – 304 с.

Гэтак жа, як беларуская мастацкая літаратура з'яўляецца апірышчам усяго беларускага, асабліва цяпер, так і мастацкае маўленне выступае заканадаўцам літаратурных нормаў, якія затым становяцца абавязковымі для ўсіх стыляў мовы. На ўзоры, назапашаныя мастацкім маўленнем, арыентуюцца ўсе іншыя стылі. А між тым у нас, у беларускім мовазнаўстве, мова мастацкай літаратуры наогул і мова асобных пісьменнікаў, асабліва класікаў, вывучана, даследавана куды менш, чым іншыя ўчасткі лінгвістыкі. Пра гэта сведчыць хоць бы такі факт. Калі ў 1990 – 1993 гг. рыхтавалася энцыклапедыя “Беларуская мова”, вельмі цяжкай задачай для энцыклапедычных рэдактараў, іх галаўным болем было знайсці аўтараў для напісання артыкулаў пра мову тых ці іншых беларускіх пісьменнікаў. Як вынік гэтага, многія энцыклапедычныя артыкулы на згаданую тэму, па сутнасці, адна-тыпныя, шаблонныя – пра эпітэты, метафары, параўнанні, дыялектызмы, неалагізмы, сінтаксічныя канструкцыі і інш. у мове пісьменніка.

У гэтай сувязі манаграфія В.І.Рагаўцова з'яўляецца першым сур'ёзным, значным даследаваннем мовы мастацкай літаратуры, дакладнай, адной з галін гэтага шматаспектнага аб'екта. Тут упершыню ў нашым мовазнаўстве зроблена спроба найбольш поўна выявіць і комплексна прааналізаваць сродкі маўленчага выражэння камічнага ў старажытнай і сучаснай беларускай драматургіі (XVII – XX стст.), а таксама акрэсліць найважнейшыя асаблівасці іх развіцця і ўжывання.

Яшчэ да таго, як кніга В.І. Рагаўцова трапіла мне ў рукі, я з вялікай цікавасцю чытаў яго шматлікія навуковыя публікацыі па выбранай тэме, што друкаваліся ў часопісах, зборніках, матэрыялах навуковых канферэнцый, і не мог не заўважыць, як аўтар гэтых прац добра валодае матэрыялам і, кажучы папросту, глыбока капае. Цяпер, чытаючы ўсю манаграфію, на кожным кроку бачыш уменне аўтара арыгінальна, сцісла і дакладна гаварыць пра складаныя рэчы стварэння камічнага рознымі сродкамі мастацкай выразнасці. Гэта праца вызначаецца глыбінёй аналізу, дакладнасцю дыферэнцыяцыі і інтэрпрэтацыі маўленчых фактаў, аб'ектыўнасцю ацэнак.

Тэарэтычная і практычная значнасць гэтага даследавання несумненная. Шмат якія палажэнні манаграфіі могуць быць выкарыстаны не толькі пры напісанні абагульняльных прац па мове беларускай літаратуры і пры параўнальна-супастаўляльным лінгвістычным даследаванні камічнага ў розных мовах, як роднасных, так і няроднасных, – але і ў розных аспектах літаратуразнаўства (у прыватнасці, у такіх вучэбных дысцыплінах, як “Уводзіны ў літаратуразнаўства”, “Тэорыя літаратуры”). Фактычны матэрыял і зробленыя ў манаграфіі вывады знойдуць месца пры выкладанні “Лінгвістычнага аналізу мастацкага тэксту”, “Стылістыкі беларускай мовы”, пры правядзенні спецкурсаў і семінараў па стылістыцы, культуры маўлення, пры падрыхтоўцы курсавых і дыпломных прац.

Дакладнасць і надзейнасць асноўных вывадаў, пададзеных у сямі раздзелах і ў канцы манаграфіі, забяспечваецца вялізным аб'ёмам вывучанага матэрыяла, яго ўсебаковай інтэрпрэтацыяй. Праца выконвалася на багатым фактычным матэрыяле. Аўтар уважліва прачытаў ці перачытаў больш як 400 драматур-

гічных твораў (звыш 16 тысяч друкаваных старонак), зрабіў адпаведную карта-тэку (13 тысяч картак). Ён добра ведае навуковую літаратуру, так ці інакш звязаную з тэмай даследавання. Спіс выкарыстанай тэарэтычнай літаратуры беларускіх, рускіх, украінскіх, польскіх, а таксама англійскіх, нямецкіх і французскіх аўтараў змяшчае 453 назвы. Вялікі фактычны матэрыял, сабраны аўтарам, і знаёмства з адпаведнай навуковай літаратурай сталі асновай для вывучэння шматпланавай катэгорыі камічнага, якая здаўна з'яўляецца аб'ектам даследавання розных навук – эстэтыкі, логікі, псіхалогіі, літаратуразнаўства і лінгвістыкі.

Даследчык нярэдка супастаўляе розныя погляды вучоных, згаджаецца ці не згаджаецца з асобнымі меркаваннямі, тактоўна і доказна аспрэчвае некаторыя з іх, прапаноўвае і абгрунтоўвае свае тэрміны (“ідыялектныя клішэ”, “фразеалагічная алюзія”, “ядзерны, апорны кампанент зеўгматычнай канструкцыі”, “цытаванне як прыём камічнага” і г.д.), выказвае ўласнае разуменне шматлікіх паняццяў (зеўгма як стылістычная фігура, з'эфемізмы і дысфемізмы, выслоўі, лексічныя аказіяналізмы, лексіка-фанетычныя дыялектызмы і інш.).

Аўтар кваліфікавана размяжоўвае стылістычныя фігуры і тропы, удакладняе аб'ём самога паняцця “тропы”, пераканаўча вылучае і аналізуе іншыя сродкі выражэння камічнага (фразеалагічныя, афарыстычныя, граматычныя, лексічныя). Аргументавана вылучаны ў асобны раздзел разнатыпныя сродкі, якімі дасягаецца камічны эфект. Сюды аднесены і прааналізаваны кантрастывы, іншамоўныя ўкрапіны, стандартныя адзінкі, ідыялектныя клішэ, збыткоўныя адзінкі.

Усебакова, з пранікненнем у сутнасць маўленчых з'яў і сродкаў камічнага, аналізуюцца групамі і паасобку розныя выяўленыя узуальныя і аказіянальныя адзінкі. Разглядаючы, напрыклад, кантрастывы як сродак стварэння камічнага эфекту і вылучаючы сярод іх пяць груп, аўтар у групе “Спецыяльныя словы і выразы” аналізуе шэраг маўленчых прыкладаў. Адзін з іх (с. 176) – урывак з камедыі К.Крапівы “Хто смяецца апошнім”, дзе Зёлкін гаворыць пра даклад Гарлахвацкага: “Які палёт думкі! Якое смелае пранікненне ў глыбіню сівых вякоў праз алювіі, дылювіі, пляцэны, міяцэны і ўсякія іншыя напластаванні”. У манаграфіі В.І.Рагаўцова даецца такі каментарый: “Дзейнасць камічнага эфекту ўзмацняецца тым, што вузкаспецыяльныя тэрміны-паранамазы (*алювіі – дылювіі, пляцэны – міяцэны*) у недасведчанага ў геалогіі чытача (слухача) міжвольна атаясамліваюцца (як незразумелыя) з “вучонымі” словамі, якія Зёлкін ужывае нібыта знарок, каб падкрэсліць сваю глыбокую кампетэнтнасць у гэтай навуцы. Аднак гэтыя тэрміны выкарыстоўваюцца Зёлкіным як сродак камічнай характарыстыкі Гарлахвацкага. Усе гэтыя *алювіі, дылювіі, пляцэны і міяцэны* паказваюць, што “даследчык” Гарлахвацкі поркаўся на самой паверхні зямлі і не дасягнуў свайго “пензенскага перыяду”. Апрача таго, формы множнага ліку тэрмінаў *алювій, дылювій, пляцэн* і *міяцэн* успрымаюцца як аказіянальныя, бо ўтварэнню іх прычыць семантычны фактар: першы тэрмін мае значэнне рэчыва, а астатнія тры тэрміны абазначаюць адзінкавыя паняцці, якія не падлягаюць лічэнню”.

Або яшчэ прыклад. У раздзеле 5 (“Лексічныя сродкі”) асобна аналізуюцца сінонімы, антрапонімы, лексічныя аказіяналізмы, словы з незразумелым для персанажаў значэннем, дыялектызмы, стылістычна зніжаная лексіка. У групе “Лексічныя аказіяналізмы” ў сваю чаргу выдзяляюцца некалькі падгруп. Пры разглядзе адной з іх гаворыцца (с. 164): “Надзвычай семантычна ёмістымі, характарыстычнымі з'яўляюцца аказіяналізмы, утвораныя адначасова з дапамогай розных спосабаў – стылістычнай кантамінацыі і мастацкай этымалагізацыі. Яскравым прыкладам можа быць аказіяналізм *абскубанды*, які не толькі выконвае намінацыйную функцыю, але і вобразна-характарыстычную: “[Гарошка:] Прыйшлося выганяць з Менску абскубандаў. [Аленка:] Не абскубанды, тата, а акупанты”

(Я.Купала. Тутэйшыя). У аказіяналізме *абскубанды* сінтэзуецца семантыка трох лексем, з якімі ён суадносіцца словаўтваральна: *абскубаць* (разм., неадабр. 'вымагаць', *банда* ('група разбойнікаў') і асацыятыўна: *акупанты* ('захопнікі')".

Пры чытанні манаграфіі нельга не аддаць належнае несумненнаму аўтарскаму дару сістэматызатара. Апісваючы той ці іншы выяўлены ў драматургічных творах вербальны сродак стварэння камічнага эфекту, аўтар разглядае яго як сістэму ўзаемазвязаных элементаў, у кожнай стылістычнай фігуры ці тропе вылучае і аналізуе групы і падгрупы, выяўляе актуалізатары і інтэнсіфікатары камічнай экспрэсіі, акрэслівае ступень ужывальнасці тых або іншых сродкаў камічнага як у драматургіі ў цэлым, так і ў п'есах асобных аўтараў.

Напрыклад, у такой стылістычнай фігуры, як каламбур, асобна аналізуецца лексічныя каламбуры з чатырма тыпамі (полісемантычнымі, паранамастычнымі, аманімічнымі, антанімічнымі), фразеалагічныя каламбуры, сінтаксічныя (з выдзяленнем сярод іх зейгматычных каламбураў), каламбуры камбінаванай будовы. Паказана, напрыклад, што полісемантычныя каламбуры ўтвараюцца ў выніку абыгрывання двух і радзей трох розных значэнняў полісеманта, найважнейшым актуалізатарам якіх з'яўляецца кантэкст (вербальны, сітуацыйны, змешаны), а сама эфектыўнасць камічнай экспрэсіі залежыць найперш ад ступені сэнсавага і экспрэсіўнага кантрасту значэнняў.

Даследуючы іронію як троп, аўтар апісвае шэраг яе тыповых актуалізатараў: пост- і прэпазіцыйны кантэкст, графічнае выдзяленне, інтанацыя, рэмаркі, формы слоў з суфіксами суб'ектыўнай ацэнкі.

Не праходзіць даследчык і міма выяўленых ім асобных немаматываваных парушэнняў камунікатыўных якасцей маўлення ў некаторых драматургічных творах.

Вельмі важнае значэнне ў манаграфіі мае і апошні (сёмы) раздзел, у якім падрабязна прасочваецца эвалюцыя маўленчых сродкаў камічнага на працягу стагоддзяў.

Паводле свайго навукова-тэарэтычнага ўзроўню і практычнай значнасці атрыманых вынікаў манаграфія В.І. Рагаўцова з поўнай падставай можа кваліфікавацца як закончанае даследаванне, у якім вырашана буйная навуковая праблема беларускага мовазнаўства.